

Miscellanea

*Jarosław Górski**

ALFABETYZACJA EKONOMICZNA, CZYLI ZNACZENIE ŚWIADOMOŚCI EKONOMICZNEJ

1. WYSOKA ŚWIADOMOŚĆ NISKIEGO POZIOMU ŚWIADOMOŚCI EKONOMICZNEJ

Według Globalnego Badania Poziomu Edukacji Finansowej Standard & Poor's z 2015 roku, obejmującego 148 państw świata, mamy do czynienia z globalnym problemem braku świadomości ekonomicznej. Aż 3,5 mld osób na świecie nie rozumie podstawowych pojęć ekonomicznych, co oznacza, że tylko co trzecia osoba świadomie podejmuje decyzje finansowe. Problem ten jest szczególnie widoczny w krajach słabiej rozwiniętych, podczas gdy w Unii Europejskiej 55% badanych rozumie podstawowe pojęcia. Unia jest zresztą bardzo zdywersyfikowana pod tym względem.

Polska jest na pozycji 40. wśród 148 badanych państw, a 42% respondentów z naszego kraju kwalifikuje się jako osoby, które są przygotowane do podejmowania decyzji finansowych. Polacy uważają, że ich wiedza z zakresu ekonomii, finansów i gospodarki jest mała lub średnia.

„Polakom brakuje wiedzy z zakresu podstaw ekonomii, nie najlepiej znają zasady funkcjonowania systemu podatkowego i bankowego, nie orientują się w możliwościach oszczędzania i pomnażania swojego kapitału” – to główne wnioski płynące

* Dr Jarosław Górski jest adiunktem w Katedrze Bankowości, Finansów i Rachunkowości na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego.

z raportu „Stan wiedzy ekonomicznej Polaków”¹. Podstawową wiedzę ekonomiczną Polacy zdobywają m.in. na rynku pracy – osoby młode (15–24 lat), które jeszcze na nim nie zaistniały, charakteryzuje słabsza znajomość podstawowych pojęć ekonomicznych niż osoby starsze, aktywne zawodowo. Tylko co trzeci Polak wie, że w Polsce obowiązują dwa progi podatkowe.

Z kolei z ogólnopolskiego badania świadomości ekonomicznej Polaków (próba reprezentatywna, badanie na zlecenie NBP)² wynika, że obszarem, w którym Polacy oceniają swoją wiedzę najlepiej, jest gospodarowanie budżetem domowym (30% badanych ocenia swoją wiedzę jako bardzo dużą lub raczej dużą). Ponad połowa respondentów oceniała swoją wiedzę jako bardzo małą lub małą w odniesieniu do większości kategorii będących przedmiotem badania, w tym: korzystania z kredytów i pożyczek oraz ubezpieczeń (51%), oszczędzanie, korzystanie z lokat i kont oszczędnościowych (55%), gospodarka rynkowa (63%), funkcjonowanie instytucji finansowych, tzw. parabanków (64%).

Polacy potwierdzają, że wiedza z zakresu ekonomii i finansów jest potrzebna w codziennym życiu (72% odpowiedzi pozytywne). Niestety, zdecydowanie rzadziej uznają ją za interesującą (45%). Prawdziwe wyzwanie dla wszelkich programów edukacyjnych to przedstawienie zagadnień z tej dziedziny w przystępny sposób. Jedynie co czwarty badany uważa, że informacje dotyczące ekonomii są łatwe do zrozumienia. Ci, którzy uważają wiedzę ekonomiczną za potrzebną w życiu, interesującą i łatwą do zrozumienia, chcą ją zdobywać i pogłębiać, lepiej oceniają swój poziom wiedzy i osiągają wyższe wyniki w teście ekonomicznym. Z badania NBP wynika, że Polacy mają mieszane uczucia w stosunku do wiedzy ekonomicznej. Blisko 3/4 respondentów uważa, że kompetencje w tym zakresie ułatwiają poprawę sytuacji materialnej i że każdy powinien mieć podstawowe wykształcenie ekonomiczne. Równocześnie jednak pojawiają się opinie, że osoby z wysoką wiedzą ekonomiczną wykorzystują ją do nieuczciwego zarabiania pieniędzy³. Dominującym segmentem – składającym się z aż 66% respondentów – jest segment „edukacja na podstawowym poziomie”, cechujący się niskim poziomem wiedzy oraz brakiem lub słabą motywacją do jej rozwoju.

Z powyższych danych wynikają co najmniej cztery wnioski. Po pierwsze, **poziom wiedzy ekonomicznej jest ogółem na świecie niski, a poziom tej wiedzy w Polsce jest niższy niż wynikałoby to z relatywnego stopnia rozwoju polskiej gospodarki na tle innych krajów**. Po drugie, **niskiej wiedzy ekonomicznej towarzyszy przekonanie, że jest to obszar deficytowy**,

¹ *Stan wiedzy ekonomicznej Polaków*, raport Instytutu Wolności i Raiffeisen Polbank, lipiec 2014 r., s. 7.

² *Stan wiedzy i świadomości ekonomicznej Polaków 2015*, konsorcjum Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” i Grupa IQS dla Departamentu Edukacji i Wydawnictw NBP, 2015.

³ *Ibidem*.

co może przemawiać na rzecz potrzeby prowadzenia szeroko zakrojonych działań edukacyjnych. Po trzecie, paradoksalnie – pomimo dzielenia opinii o użyteczności wiedzy ekonomicznej – **Polacy nie są w pełni przekonani co do etyczności wykorzystania wiedzy ekonomicznej oraz potrzeby posiadania wysokiej wiedzy z zakresu ekonomii**, co oznacza, że **przedmiotem oddziaływania powinna być nie tylko wiedza ekonomiczna, ale też świadomość ekonomiczna Polaków**. Wynika z tego również (po czwarte), że **jednym z ważnych obszarów stymulowania motywacji do podnoszenia wiedzy ekonomicznej powinno być pokazywanie korzyści płynących z wyższego poziomu świadomości ekonomicznej**.

2. CZYM JEST ŚWIADOMOŚĆ EKONOMICZNA? WIEDZA A ŚWIADOMOŚĆ EKONOMICZNA

Świadomość to według jednego ze znaczeń słownikowych: „charakterystyczna dla człowieka zdolność poznawania i oceniania siebie i otoczenia”⁴. Szukając zatem najprostszego ujęcia definicyjnego zjawiska świadomości ekonomicznej, można by rzec, iż jest to **zdolność poznawania i oceniania ekonomicznego otoczenia życia jednostki**.

W literaturze naukowej częściej spotykanym terminem (i lepiej badanym zjawiskiem) niż „świadomość ekonomiczna” jest „świadomość finansowa”. Wedle przyjętych definicji świadomość finansowa ma szersze znaczenie niż wiedza finansowa, oznacza bowiem triadę komponentów: wiedzę, umiejętności (stosowania nabytej wiedzy) oraz postaw (chęci, motywacji i gotowości podejmowania decyzji)⁵. Szerokiej interpretacji wiedzy / świadomości finansowej (ang.: *financial literacy*) dokonuje INFE OECD⁶, podkreślając znaczenie nie tylko pojęć, faktów i danych, ale także umiejętności, postaw i zachowań. Świadomość finansowa jest definiowana jako „połączenie świadomości, wiedzy, umiejętności, postaw i zachowań niezbędnych w celu podejmowania decyzji finansowych i prowadzących do osiągnięcia indywidualnego

⁴ *Słownik języka polskiego*, W. Doroszewski (red.), <http://sjp.pwn.pl/slowniki/swiadomosc.html> (dostęp: 26.10.2016).

⁵ Por. S. Flejterski, *Świadomość ekonomiczna i społeczna jako determinanta kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych na tle badań (wtórnych i pierwotnych)*, [w:] B. Świecka (red.), *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Difin, Warszawa 2008, s. 100–103; M. Iwanicz-Drozdowska (red.), *Edukacja i świadomości finansowa*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2011, s. 13–17; T. Potocki, K. Opolski, *Metody podnoszenia świadomości finansowej wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2016, tom XCVIII, s. 256.

⁶ Międzynarodowy System Edukacji Finansowej, International Network on Financial Institution (INFE).

finansowego dobrobytu”⁷. Ujęcie to stanowi dobry punkt wyjścia do zdefiniowania świadomości ekonomicznej, pamiętając przy tym, że znaczenie pojęcia ekonomia jest rozleglejsze niż pojęcia finanse, a także, że istotą zjawisk ekonomicznych jest podejmowanie decyzji w obszarze gospodarowania zasobami. Parafrazując zatem definicję świadomości finansowej, można uznać, że na **świadomość ekonomiczną składają się następujące elementy: 1) wiedza – znajomość i rozumienie pojęć ekonomicznych oraz mechanizmów działania gospodarki; 2) umiejętności – zastosowania nabytej wiedzy ekonomicznej w podejmowanych decyzjach ekonomicznych (analizy, oceny, wybory); 3) postawy – motywacja i gotowość do wykorzystania wiedzy i umiejętności ekonomicznych w różnych sytuacjach życiowych; 4) decyzje – podejmowanie decyzji ze świadomością ich skutków ekonomicznych oraz podejmowanie racjonalnych decyzji ekonomicznych.**

W literaturze anglojęzycznej pojęciem często używanym do opisu zjawisk dotyczących szeroko rozumianych kompetencji finansowych lub (rzadziej) ekonomicznych jest *literacy*. Jest to przeciwieństwo słowa *illiteracy* oznaczającego analfabetyzm. Jeżeli zatem rozumieć świadomość ekonomiczną przez analogię do angielskiego pojęcia *economic literacy*⁸, to najprościej mówiąc, jest to **umiejętność rozumienia i korzystania z podstawowej wiedzy ekonomicznej**. W tym sensie świadomość ekonomiczna byłaby **wyrazem niwelowania pewnego obszaru analfabetyzmu ekonomicznego, stanowiącego specyficzną kategorię analfabetyzmu funkcjonalnego, polegającego na braku wiedzy lub braku umiejętności stosowania wiedzy o charakterze ekonomicznym, utrudniającym funkcjonowanie jednostki**. Jeżeli zgodzimy się, że współcześnie podstawowa wiedza ekonomiczna jest – podobnie jak umiejętności technologiczne oraz zdolność przetwarzania wiedzy w ogóle – jedną z podstawowych kompetencji cywilizacyjnych, to łatwo uznać, że świadomość ekonomiczna staje się ważną składową kapitału ludzkiego współczesnego człowieka. Jak powiedział Gary Stern, były szef Rezerwy Federalnej USA (Fed) w Minneapolis: „świadomość ekonomiczna [*economic literacy*] jest kluczowa ponieważ pozwala ludziom zrozumieć siły, które istotnie oddziałują na jakość ich życia”⁹.

Ponadto, przez analogię do pojęcia alfabetyzacji funkcjonalnej można zdefiniować **alfabetyzację ekonomiczną jako działalność zmierzającą do przyswojenia przez analfabetów ekonomicznych podstawowych umiejętności ro-**

⁷ Improving Financial Literacy. Analysis of Issues and Policies, OECD, Paris 2005, s. 24.

⁸ Tłumaczenie *literacy* jako świadomość (finansowa czy ekonomiczna) nie jest oczywiste, ponieważ w literaturze przedmiotu występuje również jako „wiedza”, czyli zaledwie jeden z komponentów świadomości – por. np. B. Frączek, *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej społeczeństwa w Polsce i na świecie*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 173, s. 118–128.

⁹ A. Rolnik, *Stern's Legacy*, The Region – Issue September 1, 2009.

zumienia i posługiwania się pojęciami ekonomicznymi oraz przyswajania wiedzy ekonomicznej bezpośrednio potrzebnej w życiu (w tym w pracy zawodowej)¹⁰. W stanie idealnym proces alfabetyzacji (edukacji) ekonomicznej miałby doprowadzić do powstania „obywatelstwa ekonomicznego”, będącego swoistym zwieńczeniem działania całego ekosystemu, dostarczającego społeczne, finansowe i związane ze źródłami utrzymania wykształcenie ekonomiczne, w połączeniu z inkluzją finansową, aby zapewnić silniejsze poczucie własnego sprawstwa i zdolności społeczno-finansowych¹¹.

Wiedza (świadomość) finansowa nie jest definiowana jednoznacznie. Świadczy o tym różnorodność opisów tego pojęcia prezentowanych w literaturze. Wiedza finansowa ujmowana wąsko koncentruje się na wiedzy związanej (niezbędnej) z zarządzaniem pieniędzem, tj. budżetowaniem, oszczędzaniem, inwestowaniem czy ubezpieczeniem. Natomiast w szerszym ujęciu może obejmować rozumienie ekonomii oraz zależności pomiędzy warunkami ekonomicznymi a decyzjami podejmowanymi przez różnych decydentów, np. gospodarstwa domowe w obszarze finansów¹².

W pojęciu świadomości ekonomicznej należy jednak uwzględniać inne obszary kompetencji (wiedzy, umiejętności, postaw, podejmowania decyzji), niż tylko dotyczące funkcjonowania jednostki na rynkach finansowych, a związanych ze wszystkimi rodzajami aktywności ekonomicznych, tj. także na rynku dóbr i usług (ważny obszar świadomości konsumenckiej) oraz rynku pracy, a także przedsiębiorczości. A zatem zakres edukacji ekonomicznej musi być szerzej rozumiany niż wynika to z głównych kierunków edukacji finansowej, do których należą¹³:

- ❖ wiedza finansowa i zrozumienie przez klienta różnych form wykorzystania pieniądza i jego funkcji,
- ❖ umiejętności finansowe i kompetencje opierające się na posiadanej wiedzy, mające wpływ na wydatkowanie środków i oszczędzanie,
- ❖ odpowiedzialność rozumiana jako świadomość posiadana przez klientów, że podejmowane przez nich decyzje finansowe wywierają wpływ na inne osoby, np. członków rodziny.

¹⁰ Por. definicje analfabetyzmu i alfabetyzacji: J. Landy-Tołwińska, *Analfabetyzm w Polsce i na świecie*, Warszawa 1961, definicje słownika języka polskiego PWN: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3867725/alfabetyzacja.html>, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3869021/analfabetyzm.html>

¹¹ Child and Youth Finance International 2012, *Children and Youth as Economic Citizens: Review of Research on Financial Capability, Financial Inclusion, and Financial Education*, Research Working Group Report, Amsterdam: CYFI, s. 29.

¹² Por. B. Frączek, *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy...*, *op. cit.*

¹³ Briefing Paper Compendium on Financial Services Issue 2008–2009, European Parliamentary Financial Services, Brussels 2009.

3. DLACZEGO WARTO KSZTAŁCIĆ ŚWIADOMOŚĆ EKONOMICZNĄ? WYZWANIA POMIARU

Czy do edukacji ekonomicznej należy przywiązywać większą wagę niż np. do edukacji muzycznej? Takie pytanie zadał sobie noblista w dziedzinie ekonomii (nagroda Nobla z 1982 r.) George Stigler. Udzielając na nie odpowiedzi w artykule w „The Journal of Economic Education”¹⁴ stwierdził, że aby ekonomia stała się obszarem powszechnej edukacji społecznej, musi spełniać przynajmniej jeden z dwóch warunków: 1) być środkiem komunikacji między ludźmi, zawierając podstawowe pojęcia oraz zależności logiczne tak często używane w codziennych sytuacjach, że posiadanie podstawowej wiedzy z tego zakresu jest koniecznością; 2) być obszarem wiedzy często pożądaną, lecz jeszcze niezbyt dostępną na wolnym rynku w transakcji kupna od ekspertów. Stigler zauważył, że istnieją trzy ważne powody, dla których utrzymuje się niski poziom świadomości ekonomicznej na całym świecie. Po pierwsze, generalnie osiągnięcie wysokiego poziomu powszechnej znajomości jakiegokolwiek dyscypliny wiedzy jest trudne, bo wymaga praktyki, inteligencji i wsparcia edukacyjnego. Po drugie, zdaniem noblisty ekonomia jest fałszywie pozornie prosta, ponieważ ekonomiczny dyskurs publiczny prowadzony jest zazwyczaj w bardzo przystępny sposób, z pominięciem całego aparatu metodycznego (w tym matematycznego), który stoi za prawidłami ekonomicznymi. Może to dawać odbiorcom złudne wrażenie zrozumienia zawiłych mechanizmów gospodarczych. Po trzecie zaś ludzie niekiedy są życzeniowi, żeby nie powiedzieć romantyczni w swoich oczekiwaniach, i preferują proste i bezpośrednie rozwiązania swoich problemów, co czyni ich podatnymi na propagandę i manipulację w obszarze wiedzy na temat tego, jak działa gospodarka – a zwłaszcza polityka gospodarcza.

Udzielając pozytywnej odpowiedzi na pytanie o sens upowszechniania wiedzy ekonomicznej, Stigler w latach 80. XX w. argumentował, że **świadomi ekonomicznie obywatele mają większą zdolność podejmowania decyzji dotyczących inwestycji w edukację, poszukiwania okazji na rynku pracy, decydowania o swoich oszczędnościach i konsumpcji, a nawet podejmowanie trafniejszych wyborów politycznych, co ostatecznie przekłada się na lepsze efekty społeczne** (niż w przypadku społeczeństw o niższym poziomie świadomości ekonomicznej).

Współcześnie wiemy (lub sądzimy, że wiemy) więcej o potencjalnych (ale czy o rzeczywistych?) korzyściach z edukacji ekonomicznej oraz przyroście świadomości ekonomicznej, nawet jeżeli chodzi o optymalność wyborów politycznych. Przykładowo, amerykańscy ekonomiści Schug i Lee dowodzili w swoim artykule

¹⁴ G.J. Stigler, *The Case, if Any, for Economic Literacy*, „The Journal of Economic Education” 1983, Vol. 14, No. 3, s. 60–66.

z 2012 roku¹⁵, że edukacja ekonomiczna na poziomie nauczania powszechnego (ang. *pre-college*) nie jest rozpowszechniona, gdyż wysoki poziom świadomości ekonomicznej społeczeństwa nie jest pożądany przez polityków, bo ci preferują wyborców wierzących w to, iż można dostać coś za nic. Zdaniem autorów analizy przeprowadzonej na gruncie teorii wyboru publicznego, upowszechnienie wiedzy na temat np. ograniczoności zasobów, kosztów alternatywnych czy zależności zmiennych ekonomicznych utrudniłoby życie politykom i ograniczyło możliwości stosowania demagogii i populizmu gospodarczego.

Według aktualnego stanu wiedzy istnieją trzy obszary korzyści wynikających ze wzrostu świadomości ekonomicznej, a są nimi¹⁶:

Korzyści osobiste:

- ❖ Wzrost zdolności funkcjonowania w społeczeństwie i gospodarce: możliwość uczestnictwa jednostek w różnych rynkach (finansowym, realnym, pracy) w bardziej poprawny i efektywny sposób (np. bezpieczne zawieranie dobrze wybranych usług finansowych).
- ❖ Możliwość odnajdywania i korzystania z okazji rynkowych, identyfikowania i zarządzania ryzykiem ekonomicznym, zwiększania produktywności własnej i posiadanych zasobów, uzyskiwania lepszych rezultatów aktywności ekonomicznych (związanych m.in. z dochodami, oszczędnościami, zarządzaniem majątkiem, konsumpcją międzyokresową itd.).
- ❖ Wyższy poziom świadomości ekonomicznej oznacza większy zakres wolności indywidualnej i posiadanych możliwości, prowadząc do obniżenia społecznych kosztów funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki, a przede wszystkim do pełniejszego uczestnictwa jednostek w rynkach. Przykładowo, polskie badania świadomości ekonomicznej, przeprowadzone w 2015 na zlecenie NBP, pokazują, że włączenie w system finansowy, definiowany jako liczba posiadanych produktów finansowych, pozytywnie koreluje z subiektywnym i obiektywnym poziomem wiedzy ekonomicznej, jak również z otwartością i zwiększoną potrzebą wiedzy ekonomicznej.
- ❖ Wzrost racjonalności podejmowanych decyzji, także w obszarze inwestycji w edukację i kształcenie ustawiczne – efektywna edukacja ekonomiczna prowadzi do rozbudzenia chęci do dalszej nauki, czego dowodzą m.in. badania Suciū i Lacatus¹⁷.

¹⁵ M.C. Schug, D.R. Lee, *Why Economic Education Is Dangerous for Politicians*, „The Journal of Private Enterprise” 2012, 28(1), s. 47–60.

¹⁶ Por. np. Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich: Edukacja Finansowa, KOM(2007) 808 wersja ostateczna, Bruksela dnia 18.12.2007; APEC Guidebook on Financial and Economic Literacy in Basic Education, 2014, Human Resources Development Working Group, APEC Project: HRD 06 2012A.

¹⁷ M.Ch. Suciū, M.L. Lacatus, *Economic Education at a Turning Point. New Challenges & Opportunities*, „Annals – Economic and Administrative Series” 2013, Vol. 7, issue 1, s. 59–72.

Dobrobyt rodziny:

- ❖ Rodziny z wyższym poziomem świadomości ekonomicznej są w stanie lepiej gospodarować dochodem, dokonywać lepszej alokacji środków między konsumpcją a oszczędnością, konsumpcją obecną i przyszłą, są lepiej przygotowane na nieoczekiwane wydarzenia i w większym stopniu zdolne do podłożenia ekonomicznym wyzwaniom przyszłości (np. zabezpieczenie emerytalne, transfery międzypokoleniowe itd.).
- ❖ Możliwy jest wzrost dobrobytu oraz stabilności finansowej gospodarstw domowych – m.in. poprzez większe kompetencje zarządzania ryzykiem decyzji ekonomicznych i unikanie nadmiernej ekspozycji na ryzyko.

Dobrobyt społeczny i rozwój gospodarczy:

- ❖ Wzrost zdolności ekonomicznych jednostek i gospodarstw domowych przekłada się na większą efektywność gospodarowania społecznością oraz rynków – poprzez wzrost zatrudnienia, inwestycji oraz przedsiębiorczości dokonuje się wzrost dobrobytu jednostek, prowadząc do wzrostu gospodarczego.
- ❖ Bardziej świadome, racjonalne, oparte na wiedzy i doświadczeniu decyzje ekonomiczne prowadzą do umacniania się stabilności systemu ekonomicznego oraz do wzrostu efektywności mechanizmów gospodarczych.
- ❖ Wzrost świadomości ekonomicznej może działać jako mechanizm wyrównywania szans społecznych osób pochodzących z różnych środowisk i przez to zapewnienia spójności społecznej, m.in. zapobiegając wykluczeniu społecznemu czy podnosząc umiejętności radzenia sobie na rynku pracy oraz ograniczając ryzyka niewłaściwych decyzji konsumenckich.

Co ciekawe, w postulowanych korzyściach z edukacji ekonomicznej wspólnym mianownikiem jest „odpowiedzialne podejmowanie decyzji”, choć nie jest to ścisła kategoria ekonomiczna i wydaje się, że nie doczekała się dotąd definicji na gruncie ekonomicznej teorii podejmowania decyzji (nie należy chyba zakładać tożsamości pojęcia „odpowiedzialnego” z „racjonalnym” podejmowaniem decyzji).

Należy także zauważyć, że znane z literatury korzyści z edukacji i wzrostu świadomości ekonomicznej (w tym finansowej) mają najczęściej charakter deklaratywny, bądź są oparte na prostych badaniach ankietowych stanu świadomości ekonomicznej społeczeństw różnych krajów i analizie porównawczej wyników tych badań ze zmiennymi makroekonomicznymi. Przykładowo, z międzynarodowego, porównawczego badania „Economic Literacy: An International Comparison”¹⁸ można się dowiedzieć, że świadomość ekonomiczna poprawia się wraz ze wzrostem wskaźników będących motorami kapitału ludzkiego oraz z postępującymi re-

¹⁸ T. Jappelli, *Economic Literacy: An International Comparison*, „The Economic Journal” 2010, Vol. 120, No. 548, FEATURES, s. F429–F451.

formami rynków finansowych. Wniosek ten wygląda interesująco, jednak równie interesujące jest to, że zmienna objaśniana odpowiadająca w badaniu empirycznym za *economic literacy* to średnia odpowiedzi respondentów (liderów z biznesu) na wprost zadane pytanie o ocenę świadomości ekonomicznej osób w danym kraju. Polega się więc na subiektywnym rozumieniu tego złożonego zjawiska przez respondentów¹⁹. Jeżeli zatem dla respondentów świadomość ekonomiczna jest dobrą miarą jakości kapitału ludzkiego i mają oni pewną wiedzę na temat jakości kapitału ludzkiego w badanym kraju, otrzymuje się tautologiczny wniosek o zależności między tymi dwoma zmiennymi (które są po prostu autoskorelowane).

Zauważalny jest deficyt badań dotyczących pomiaru kosztów i korzyści z edukacji ekonomicznej oraz rzeczywistego, mierzalnego wpływu wzrostu świadomości ekonomicznej na dobrobyt ekonomiczny i społeczny. W tym kontekście można wyrazić pogląd, że należy wiązać nadzieję z rozwojem metodyki badań eksperymentalnych, które umożliwiają testowanie w warunkach terenowych lub laboratoryjnych wpływu takich zmiennych, jak dostęp do informacji, doświadczenie, postawy, umiejętności, na decyzje ekonomiczne oraz ich optymalność. Ewaluacja skuteczności i efektywności programów w zakresie podnoszenia świadomości ekonomicznej nabiera na znaczeniu w związku z tym, że z jednej strony obserwujemy coraz większą popularność inicjatyw edukacyjnych tego typu, zaś z drugiej strony dostępne są badania dowodzące nikłej ich skuteczności (w obszarze edukacji finansowej²⁰).

4. JAK KSZTAŁTOWAĆ ŚWIADOMOŚĆ EKONOMICZNĄ?

Niezależnie od tego, na ile ścisła jest nasza wiedza o szczegółowych obszarach i sile występowania korzyści ze wzrostu świadomości ekonomicznej, można skonstruować, że naczelną korzyść jest zapisana w naturze samej ekonomii. Zważywszy na fakt, że ekonomia jest nauką o podejmowaniu decyzji o alokacji zasobów, główną korzyścią z edukacji zorientowanej na wzrost świadomości ekonomicznej powinien być rozwój zdolności do prowadzenia obiektywnych, racjonalnych analiz zjawisk gospodarczych oraz opierania na nich decyzji – przy czym w takim samym stopniu dotyczy to jednostek, jak i podmiotów prywatnych i publicznych, w tym decydentów polityki gospodarczej²¹. Potrzeba powszechnej edukacji ekonomicznej wynika również z daleko idących deficytów w tym obszarze – wiedza wielu ludzi

¹⁹ Dane użyte w badaniu T. Jappelli pochodzą z dorocznych raportów World Competitiveness Yearbook instytutu IMD.

²⁰ Por. L.E. Willis, *The Financial Education Fallacy*, „American Economic Review” 2011, 101(3), s. 429–434; L. Mandell, L.S. Klein, *The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2009, 20(1), s. 15–24.

²¹ R.A. Banaszak, *The Nature of Economic Literacy*, ERIC Digest, 1987, No. 41.

jest nieadekwatna do stopnia złożoności otaczającego ich świata gospodarczego i sprawnego funkcjonowania w nim.

Odpowiadając na pytanie, jak uczyć ekonomii, aby kształtować świadomość ekonomiczną, należy na początku zaznaczyć, że problemu tego nie da się analizować abstrahując od szerszego kontekstu narodowej strategii edukacji ekonomicznej. Taka strategia, na wzór postulowanych narodowych strategii edukacji finansowej, powinna stanowić kompleksową odpowiedź na potrzebę instytucjonalnego wzmacniania świadomości ekonomicznej ludzi, co jest wyrazem odpowiedzialności państwa za kształcenie kompetencji cywilizacyjnych i rozwój kapitału ludzkiego. Liczne kraje prowadzą obecnie prace (lub je już zakończyły) nad narodowymi strategiami edukacji finansowej²². Jeszcze w 2011 roku było 26 krajów, które rozpoczęły prace nad narodowymi strategiami, natomiast w 2013 roku liczba ta wzrosła do 46 krajów (w tej grupie od 2010 roku jest też Polska).

Dużą zasługę w upowszechnianiu holistycznego, systemowego podejścia do tematyki edukacji finansowej na poziomie kraju ma organizacja OECD, która stworzyła zestaw wytycznych do efektywnego wdrażania narodowych strategii edukacji finansowej. Wytyczne te mogą z powodzeniem służyć do opracowania rozszerzonych programów edukacji ekonomicznej, obejmujących także świadomość ekonomiczną jednostki w sferze konsumenckiej oraz zachowań na rynku pracy i aktywności związanych z przedsiębiorczością. Zasady opublikowane w roku 2005 przez OECD „Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness” zostały zatwierdzone przez wszystkie państwa członkowskie OECD, w tym również przez wiele państw członkowskich UE²³. Dokonując ich merytorycznego rozszerzenia z edukacji finansowej na ekonomiczną, można postulować wdrożenie następujących reguł:

- ❖ Zasada nr 1: Edukacja ekonomiczna powinna być aktywnie wspierana i powinna być dostępna w sposób ciągły na wszystkich etapach życia.
- ❖ Zasada nr 2: Programy edukacji ekonomicznej powinny być starannie przystosowane do szczególnych potrzeb osób, które z nich korzystają. Osiągnięcie tego celu wymaga przeprowadzenia uprzednich badań w zakresie obecnego stanu wiedzy obywateli tak, by zidentyfikować te kwestie, w przypadku których niedostatki wiedzy są największe. Dostęp do programów powinien być łatwy.

²² A. Grifoni, F. Messy, *Current Status of National Strategies for Financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions 2012, No. 16. OECD Publishing; OECD/G20, 2013, *Advancing National Strategies for Financial Education*. OECD Publishing, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/advancing-national-strategies-for-financial-education.htm> (dostęp: 20.10.2016); T. Potocki, *Narodowe strategie rozwoju edukacji finansowej w Unii Europejskiej*, [w:] *Strategie gospodarcze i społeczne w Unii Europejskiej*, K. Opolski, J. Górski (red.), WNE UW, Warszawa 2015, s. 153–166.

²³ OECD, 2005, *Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*, <http://www.oecd.org/dataoecd/7/17/35108560.pdf> (dostęp: 22.10.2016).

- ❖ Zasada nr 3: Konsumenci powinni możliwie wcześniej zdobyć wiedzę na tematy ekonomiczne i finansowe. Właściwe organy krajowe powinny rozważyć włączenie wiedzy z tego zakresu do programów kształcenia jako przedmiotu obowiązkowego.
- ❖ Zasada nr 4: Programy edukacji ekonomicznej powinny obejmować ogólne narzędzia uświadamiające uczestnikom konieczność poszerzenia swojej wiedzy na tematy ekonomiczne oraz zwiększenia umiejętności oceny ryzyka.
- ❖ Zasada nr 5: Wiedza z zakresu ekonomii i finansów przekazywana przez podmioty oferujące usługi konsumenckie, w tym finansowe, powinna być udostępniana w sposób uczciwy, przejrzysty i bezstronny. Należy zadbać o to, by interesy konsumentów były zawsze przestrzegane.
- ❖ Zasada nr 6: Osoby bezpośrednio realizujące program edukacji ekonomicznej powinny otrzymać wystarczające środki oraz właściwe przeszkolenie, aby potrafiły przeprowadzić szkolenie skutecznie i z wiarą we własne umiejętności.
- ❖ Zasada nr 7: Należy tak wspierać koordynację na szczeblu krajowym wśród zainteresowanych stron, aby osiągnąć jasny podział zadań, ułatwić wymianę doświadczeń oraz wykorzystywać dostępne zasoby w sposób racjonalny i odpowiednio do priorytetów. Należy również tak usprawnić współpracę międzynarodową między podmiotami oferującymi programy edukacji ekonomicznej, aby ułatwić wymianę najlepszych praktyk.
- ❖ Zasada nr 8: Podmioty oferujące programy edukacji ekonomicznej powinny okresowo poddawać ocenie, a w razie konieczności tak aktualizować realizowane programy, aby zawsze odpowiadały one najlepszym stosowanym rozwiązaniom.

Jednym z kluczowych pytań jest to, czego uczyć, aby maksymalizować wzrost świadomości ekonomicznej we wszystkich jej zdefiniowanych obszarach. Odpowiadając na to pytanie, warto pamiętać o neutralności światopoglądowej i politycznej przekazywanych treści, potrzebie zachowania pluralizmu względem różnych szkół myśli ekonomicznej oraz dopasowaniu treści do zdolności percepcji i rzeczywistych potrzeb nauczanych grup osób. Badania Kovacheva pokazują, że w praktyce nauczania uniwersyteckiego może zachodzić dość daleko posunięta unitarność kierunków i metod nauczania z aktualnie prowadzonymi badaniami naukowymi, co może (nie musi) negatywnie wpływać na zaspokajanie potrzeb edukacyjnych²⁴.

Odpowiadając natomiast na pytanie, jak uczyć, warto wziąć pod uwagę przestroge niemieckich badaczy. Wunder, Kemp i England zwracają uwagę na fakt, że w nauczaniu ekonomii dominuje podejście, które można nazwać uczeniem „myślenia jak ekonomista”, z pominięciem nauczania o gospodarce jako takiej – podstawowych faktów i mechanizmów gospodarczych najbardziej przydatnych dla jednostek²⁵. Pod-

²⁴ Z. Kovachev, *Foundation Of The System Of Economic Knowledge*, „Izvestiya” 2011, issue 1, s. 17–32.

²⁵ T. Wunder, T. Kemp, S. England, *Fact Based Economic Education*, „Journal of Economic Issues” 2009, Vol. 43, issue 2, s. 467–476.

nosi się także postulat, aby w nauczaniu ekonomii wykorzystywać nowoczesne formy nauczania, dostosowane do potrzeb, zdolności percepcji odbiorców oraz zastosowań zdobytej wiedzy – co jest zgodne z rozumieniem alfabetyzacji ekonomicznej jako procesu zapobiegania analfabetyzmowi funkcjonalnemu, kształtowaniu nie tylko wiedzy, ale też postaw, umiejętności i zdolności podejmowania decyzji. Proponuje się m.in. wykorzystanie podejścia „uczenia się przez doświadczenie”, znane są obiecujące metody nauczania z zastosowaniem metodyki ekonomii eksperymentalnej.

PODSUMOWANIE

„Nieświadomość ekonomiczna może być groźna – ryzykuje się zazwyczaj więcej, niż niezdanie egzaminu”²⁶, bo decyzje ekonomiczne są podejmowane przez każdego właściwie codziennie. Ostatni kryzys finansowo-gospodarczy po 2008 roku, a w Polsce także problem z kredytami hipotecznymi we frankach szwajcarskich (dotyczący wzrostu wartości kredytów denominowanych w CHF na skutek aprecjacji tej waluty), obnażył skutki niedostatecznej świadomości finansowej, jak nadmierny (nie w pełni kontrolowany) apetyt na ryzyko, nieoptymalna alokacja dochodu rozporządzalnego między konsumpcją i oszczędnością, nadmierne i nieoparte na kalkulacji ekonomicznej zadłużanie się, a nawet upadłość konsumencka. Wydarzenia gospodarcze z ostatnich lat przemawiają na rzecz potrzeby powszechnej, systemowo zaprogramowanej edukacji ekonomicznej, stanowiącej odpowiedź na realne potrzeby różnych grup docelowych tej edukacji (ze względu na pełnione przez nich funkcje i podejmowane dziś lub w przyszłości aktywności ekonomiczne).

Przy obecnym poziomie rozwoju gospodarczego oraz ekonomizacji i finansjalizacji życia ludzi w wielu krajach, świadomość ekonomiczna staje się jedną z podstawowych kompetencji cywilizacyjnych potrzebnych do sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie. Co więcej, wiedza, umiejętności, postawy i zdolność podejmowania decyzji o charakterze ekonomicznym są ważnymi składowymi kapitału ludzkiego. Tym samym, przed edukacją ekonomiczną (kształtowaniem świadomości ekonomicznej) należy stawiać wymagania, aby owocowała ona wzmocnieniem jednego z czterech filarów gospodarki opartej na wiedzy, jakim jest edukacja. Wykształceni i wykwalifikowani ludzie mogą efektywnie wykorzystywać wiedzę, należy dążyć do wspierania procesów budowy społeczeństwa, składającego się z wykwalifikowanych, elastycznych i twórczych osób²⁷.

²⁶ R.E. Lucas Jr., A.B. Krueger, M. Rebecca, R.M. Blank, *Promoting Economic Literacy: Panel Discussion*, „The American Economic Review” 2002, Vol. 92, No. 2, *Papers and Proceedings of the One Hundred Fourteenth Annual Meeting of the American Economic Association*, s. 474.

²⁷ Według metodyki Banku Światowego gospodarka oparta na wiedzy składa się z 4 filarów:
1) Edukacja: wykształcona i wykwalifikowana ludność może efektywnie wykorzystywać wiedzę;
2) System innowacji: system organizacji, które pomogą przyswoić wiedzę i zaadaptować ją,

Konieczne wydaje się rozszerzenie narodowych strategii edukacji finansowej o współcześnie bardzo ważne zagadnienia dotyczące funkcjonowania jednostek na rynku pracy, podejmowania działań przedsiębiorczych, czy racjonalnego i bezpiecznego funkcjonowania w roli konsumenta na dynamicznie zmieniających się rynkach – w tym rynkach elektronicznych, w gospodarce współdzielenia oraz w obrocie międzynarodowym. Wyzwaniem pozostaje metodyczny, dający możliwość porównań w czasie oraz między państwami, pomiar wysokości świadomości ekonomicznej, potrzeb jej kształtowania oraz określania kosztów i korzyści podejmowania w tym zakresie działań edukacyjnych. Ekonomiści muszą się zmierzyć z problemem ekonomicznej analizy zjawiska świadomości ekonomicznej, w tym z kwestią ekonomicznej opłacalności edukacji ekonomicznej, z uwzględnieniem kosztów i korzyści prywatnych i społecznych.

Streszczenie

Celem artykułu jest przybliżenie zagadnienia świadomości i edukacji ekonomicznej (w tym finansowej). Tekst ma charakter opracowania przeglądowego i koncepcyjnego i zawiera próbę zdefiniowania pojęcia świadomości ekonomicznej. Wskazano w nim powody i korzyści wynikające z upowszechniania edukacji ekonomicznej oraz zarysowano wybrane dylematy związane z koncepcją i pomiarem świadomości ekonomicznej.

Słowa kluczowe: edukacja ekonomiczna, edukacja finansowa, świadomość ekonomiczna, świadomość finansowa

Abstract

The aim of this article is to present the subject of economic (including financial) knowledge and literacy. The text is both a literature review and conceptual elaboration and it attempts to define the notion of economic literacy. The article indicates the reasons and benefits of promoting economic education and outlines a selection of the concept and economic literacy measurement related dilemmas.

Key words: economic education, financial education, economic literacy, financial literacy

a także kreować lokalną wiedzę; 3) infrastruktura informacyjna – ułatwienia do efektywnej komunikacji, przetwarzania i rozpowszechniania informacji; 4) system gospodarczy i instytucjonalny – stwarzający bodźce do efektywnego tworzenia, rozprzestrzeniania i wykorzystania istniejącej wiedzy; por. Wykorzystanie wiedzy dla potrzeb rozwoju w krajach kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej, 2002, Raport końcowy Knowledge Economy Forum, Bank Światowy, Komisja Europejska, OECD, Paryż.

Bibliografia

- APEC Guidebook on Financial and Economic Literacy in Basic Education, 2014, Human Resources Development Working Group, APEC Project: HRD 06 2012A.
- Apostoaie M.C., *Central Banks' Involvement in Encouraging Economic Education and Literacy*, „Economics and Applied Informatics” 2010, issue 2.
- Banaszak R.A., *The Nature of Economic Literacy*, ERIC Digest, 1987, No. 41.
- Botezat E.-A., *Managing Change in Economic Education Through a Learning by Doing Program (PRACTeam)*, „Annals of Faculty of Economics” 2013, Vol. 1, issue 2.
- Briefing Paper Compendium on Financial Services Issue 2008–2009, European Parliamentary Financial Services, Brussels 2009.
- Child and Youth Finance International 2012, *Children and Youth as Economic Citizens: Review of Research on Financial Capability, Financial Inclusion, and Financial Education*, Research Working Group Report, Amsterdam: CYFI.
- Frączek B., *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej społeczeństwa w Polsce i na świecie*, „Studia Ekonomiczne” 2013, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 173.
- Grifoni A., Messy F., *Current Status of National Strategies for Financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, 2012, No. 16. OECD Publishing.
- Grimes W., Millea M.J., *Economic education as public policy: the determinants of state-level mandates*, MPRA Paper, 2012, No. 39884.
- Improving Financial Literacy. Analysis of Issues and Policies, OECD, Paris 2005.
- Jappelli T., *Economic Literacy: An International Comparison*, „The Economic Journal” 2010, Vol. 120, No. 548, FEATURES.
- Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich: Edukacja Finansowa, KOM(2007) 808 wersja ostateczna, Bruksela, dnia 18.12.2007.
- Kovachev Z., *Foundation Of The System Of Economic Knowledge*, „Izvestiya” 2011, issue 1.
- Lucas Jr. R.E., Krueger A.B., Rebecca M., Blank R.M., *Promoting Economic Literacy: Panel Discussion*, „The American Economic Review” 2002, Vol. 92, No. 2, *Papers and Proceedings of the One Hundred Fourteenth Annual Meeting of the American Economic Association*.
- Mandell L., Klein L.S., *The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2009, 20(1).
- OECD, 2005, *Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*, <http://www.oecd.org/dataoecd/7/17/35108560.pdf> (dostęp: 22.10.2016).
- OECD/G20, 2013, *Advancing National Strategies for Financial Education*. OECD Publishing, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/advancing-national-strategies-forfinancial-education.htm> (dostęp: 20.10.2016).

- Potocki T., *Narodowe strategie rozwoju edukacji finansowej w Unii Europejskiej*, [w:] *Strategie gospodarcze i społeczne w Unii Europejskiej*, K. Opolski, J. Górski (red.), WNE UW, Warszawa 2015.
- Potocki T., Opolski K., *Metody podnoszenia świadomości finansowej wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2016, tom XCVIII.
- Quiggin J., *The value of information and the value of awareness, Risk and Sustainable*, Management Group Working Papers from University of Queensland, School of Economics, 2013, No. 151207.
- Schug M.C., Lee D.R., *Why Economic Education Is Dangerous for Politicians*, „*The Journal of Private Enterprise*” 2012, 28(1).
- Stan wiedzy ekonomicznej Polaków*, raport Instytutu Wolności i Raiffeisen Polbank, lipiec 2014 r.
- Stan wiedzy i świadomości ekonomicznej Polaków 2015*, konsorcjum Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” i Grupa IQS dla Departamentu Edukacji i Wydawnictw NBP, 2015.
- Stigler G.J., *The Case, if Any, for Economic Literacy*, „*The Journal of Economic Education*” 1983, Vol. 14, No. 3, s. 60–66.
- Suciu M.Ch., Lacatus M.L., *Economic Education at a Turning Point. New Challenges & Opportunities*, *Annals – Economic and Administrative*, 2013, Series, Vol. 7, issue 1, s. 59–72.
- Willis L.E., *The Financial Education Fallacy*, „*The American Economic Review*” 2011, Vol. 101, No. 3, Papers And Proceedings Of The One Hundred Twenty Third Annual Meeting OF THE AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION.
- Wobke I., Lehmann-Waffenschmidt M., Peter Kenning P., Gigerenzer G., *What do people know about the economy? A test of minimal economic knowledge in Germany*, *Dresden Discussion Paper Series in Economics from Technische Universität Dresden*, No. 03/12 Faculty of Business and Economics, Department of Economics, 2012.
- Wunder T., Kemp T., England S., *Fact Based Economic Education*, „*Journal of Economic Issues*” 2009, Vol. 43, issue 2.
- Wykorzystanie wiedzy dla potrzeb rozwoju w krajach kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej, Raport końcowy Knowledge Economy Forum, Bank Światowy, Komisja Europejska, OECD, Paryż 2002.

ZAPOWIEDŹ KONFERENCJI „ŚWIADOMOŚĆ I EDUKACJA EKONOMICZNA – ZNACZENIE I POMIAR”

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego zaprasza do udziału w konferencji naukowej „Świadomość i edukacja ekonomiczna – znaczenie i pomiar”. Konferencja odbędzie się 9 grudnia br. na WNE UW w Warszawie (ul. Długa 44/50).

Problematyka świadomości i edukacji ekonomicznej stała się w ostatnich latach tematem ożywionej debaty naukowej w ekonomii w Polsce i na świecie. Wyniki badań prowadzonych przez różne ośrodki naukowe pokazują, że wysoki poziom świadomości ekonomicznej może stanowić kluczową determinantę skutecznych decyzji ekonomicznych, a poprzez to odgrywać rolę ‘bufora’ stabilności finansowej gospodarstw domowych (zarówno na poziomie mikro, jak i makro). Szczególnie, zmniejszając poziom nierównowagi finansowej budżetów domowych, zmniejszając nadmierną ekspozycję na zadłużenie się, zwiększając poziom akumulowanych oszczędności czy przyczyniając się do niższej podatności gospodarstw domowych na ubóstwo.

Jedną z najpopularniejszych form interwencji, których celem jest podnoszenie poziomu świadomości ekonomicznej, są projekty edukacji ekonomicznej. Niestety, wiele badań podaje w wątpliwość skuteczność programów edukacji finansowej, wskazując na konieczność szukania bardziej systemowego i holistycznego podejścia do budowania świadomości ekonomicznej. Ponadto, obserwowany jest niedostatek opracowań metodycznych, które zdefiniowałyby koncepcję świadomości ekonomicznej, umiejscowiły ją w nurcie i dyscyplinach nauk ekonomicznych, ustrukturyzowały jej komponenty, a tym samym pozwoliły na wypracowanie skutecznych metod, technik i narzędzi jej pomiaru.

W trakcie konferencji zaplanowane są zarówno wystąpienia o charakterze teoretycznym, empirycznym, jak i metodologicznym. W obliczu niskiej skuteczności programów edukacji ekonomicznej pożądane są opracowania naukowe definiujące

warunki skutecznej edukacji ekonomicznej oraz mające walor aplikacyjny, skutkując lepiej dopasowanymi do potrzeb odbiorcy programami edukacyjnymi.

Podczas wydarzenia planowane są cztery sesje, w tym dwie sesje plenarne oraz dwie równoległe. Prezentowane będą referaty na temat roli, znaczenia oraz potrzeb i kierunków badań dotyczące świadomości i edukacji ekonomicznej, a także opracowania poświęcone obszarom i metodykom badań dotyczące świadomości i edukacji ekonomicznej.

Wnioski z trzech sesji zostaną zaprezentowane i poddane pod dyskusję podczas czwartej sesji (plenarnej), której celem będzie wypracowanie postulatów dotyczących stworzenia programu badawczego w zakresie świadomości ekonomicznej i założeń dla skutecznych programów edukacji ekonomicznej.

Więcej informacji o Konferencji:

www.wne.uw.edu.pl/swiadomosc

swiadomosc@wne.uw.edu.pl